

Марія НЕСТЕРОВА

кандидат філософських наук, докторантка
філософського факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Ключові слова: вища освіта, когнітивні стратегії, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.

У статті розглянуто феномен трансдисциплінарності сучасної науки і водночас окреслено завдання для системи вищої освіти. Сучасна наука і конвергентні технології вимагають від майбутніх дослідників здатності працювати в складних трансдисциплінарних проектах. Відповідно завданням вищої освіти є створити необхідний простір досвіду і надати необхідні когнітивні стратегії.

УДК 001:378

**ТРАНСДИСЦИ-
ПЛІНАРНІСТЬ
СУЧАСНОЇ НАУКИ
ЯК ВИКЛИК
ДЛЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

© Нестерова М., 2014

остановка проблеми. Інтенсивний розвиток сучасних наукових технологій як відповідь на зростання нових потреб суспільства може призвести до гіперспеціалізації –

процесу, що веде до драматичного зростання фрагментації і роздроблення знання. Тоді трансдисциплінарність може сприйматися як теоретична спроба «трансцендувати» дисципліни, яка викликана необхідністю відреагувати на гіперспеціалізацію. Умовою подібної трансценденції є когнітивні стратегії, які стають можливими та дієвими тільки тоді, коли виробляється загальна трансдисциплінарна мова – метамова, коли відбувається справжнє розуміння. Тільки в цьому випадку ми можемо говорити про створення нового інтелектуального простору [2, с. 195]. Отже, складним та терміновим завданням для системи вищої освіти є підготовка майбутніх спеціалістів, які були б здатні ефективно працювати в умовах складних трансдисциплінарних проектів.

Ступінь розробки проблеми. Дуже часто в літературі вільно використовуються такі поняття, як «міждисциплінарність», а для характеристики наукових напрямів, таких

як інформатика, когнітивна наука, нелінійна динаміка складних систем, або синергетика, часто використовуються також терміни «полідисциплінарність» і «трансдисциплінарність». Ці три поняття близькі один до одного, хоча й мають деякі відмінності, що достатньо повно розглянуто в роботах О. М. Князевої і С. П. Курдюмова, а також Л. П. Киященко [1; 2; 3]. Поняття «міждисциплінарність» насамперед означає циркуляцію загальних понять для розуміння певного явища, яке відбувається внаслідок кооперації різних наукових галузей. У разі «полідисциплінарності» якийсь феномен або об'єкт (планета Земля, людина, свідомість тощо) вивчається одночасно з різних боків кількома науковими дисциплінами. «Трансдисциплінарність» характеризує такі дослідження, які йдуть «через», «крізь» дисциплінарні кордони, виходять «за межі» конкретних дисциплін. Відмітною особливістю трансдисциплінарних досліджень є перенесення когнітивних схем з однієї дисциплінарної галузі в іншу [2, с. 194]. Трансдисциплінарними називаються спільні проекти дослідження. Термін «міждисциплінарність» є, мабуть, найбільш поширеним, а термін «трансдисциплінарність» переважно застосовується французькими науковими центрами з дослідження складних систем, що самоорганізуються, і складного мислення, у першу чергу Центром трансдисциплінарних досліджень (соціологія, антропологія, історія), очолюваному Едгаром Мореном і Ніколь Лап'єр. Сам термін «трансдисциплінарність» був уперше запропонований Жаном Піаже, швейцарським психологом і філософом, у 1970 р. в дискусіях з Еріхом Янчем, австрійським астрофізиком, дослідником проблеми самоорганізації у Всесвіті, одним із засновників Римського клубу, і Андре Лихнеровичем, французьким математиком, у рамках міжнародного семінару «Інтердисциплінарність – проблеми досліджень та навчання в університетах». Семінар був підготовлений «Організацією з економічного співробітництва та розвитку» спільно з міністерством національної освіти

Франції та університету Ніцци. Передбачалося, що трансдисциплінарність у науці є більш високим етапом досліджень, який слідує за міждисциплінарним. Від трансдисциплінарного етапу очікувалося, що він не обмежиться міждисциплінарними зв'язками, а перенесе їх у середину глобальної системи, без суворих меж між дисциплінами. Так було позначено принцип наукового дослідження, який описує програми наукового підходу до проблем, що виходять (трансцендують) за межі встановлених академічних дисциплін [9]. Цей процес відбувається також у відповідності до зростання кількості та поширення впливу конвергентних технологій.

Сьогодні можна говорити про формування і розвиток свого роду міжнародного трансдисциплінарного руху. Однією з перших організацій у цій галузі був так званий Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень (CIRET – International Centre de Recherches et tudes Transdisciplinaires), некомерційна організація, яка створена в 1987 році і розташовується в Парижі. Президент цієї організації – румунський фізик Басараб Ніколеску, один з лідерів трансдисциплінарного руху у світі. На своєму першому з'їзді центр прийняв Хартію трансдисциплінарності, під якою стоять підписи Е. Морена і Б. Ніколеску [9]. Для того щоб показати відмінності міждисциплінарності і полідисциплінарності, Ніколеску постулює:

1) «Визнання існування рівнів реальності. Кожна дисципліна вивчає тільки якийсь фрагмент реальності, тільки один з її рівнів. Трансдисциплінарна стратегія прагне зрозуміти динаміку процесу на кількох рівнях реальності одночасно, тому вона виходить за межі конкретних дисциплін і створює універсальну картину процесу, її холистичне бачення. Трансдисциплінарність не антагоністична міждисциплінарності, а доповнює її, оскільки з'єднує різні фрагменти реальності в єдину картину.

2) Логіка включеного третього. Трансдисциплінарність не протиставляє, а об'єднує, з'єднує за принципом додатковості те, що розглядалося як протилежне.

3) Складність. Трансдисциплінарність намагається зрозуміти реальність в її складності, отже, тільки трансдисциплінарні дослідження здатні впоратися зі складністю світу [2, с. 194].

Таким чином, поняття «міждисциплінарність» та «трансдисциплінарність» пов'язані, доповнювані, але все ж не тотожні. Влучним є вислів Едгара Морена, який наводить О. М. Князева, що слід розвести ці поняття і доцільніше говорити про полідисциплінарні дослідні поля, міждисциплінарні та трансдисциплінарні стратегії дослідження [2, с. 194]. Оволодіння ідеологією трансдисциплінарності має означати вміння впроваджувати такі стратегії дослідження, які враховують багаторівневість та складність реальності, вміють не протиставляти, а запроваджувати принцип додатковості. Безумовно, це вимагає певних мисленневих навичок, певних когнітивних технік від дослідників.

Виклад основного матеріалу. Складна багаторівнева реальність ставить складні питання, висуває багатофакторні проблеми, що потребують складних наукових досліджень. Подальший розвиток науки та сучасних технологій вимагає від майбутніх фахівців не тільки професійності, а й уміння працювати «на межі» власної спеціалізації, уміння ефективно інтегруватись у невідомий інтелектуальний простір майбутніх досліджень. Сучасний тренд до трансдисциплінарної інтеграції потребує не тільки якісно нових когнітивних компетенцій, а й формування відповідного науково-освітнього середовища.

Для подальшого розгляду проблеми трансдисциплінарності в контексті завдань вищої освіти потрібно більш чітко визначитися щодо суті трансдисциплінарності. Так, Жан Піаже вважав, що трансдисциплінарність слід розглядати як нову галузь знань, відмінну від мультидисциплінарності та інтердисциплінарності, у чому його підтримав Еріх Янч. Він був упевнений у тому, що трансдисциплінарність, як «новий простір без стабільних меж між дисциплінами», як

нова галузь знань, повинна бути неодмінно супер- або гіпердисципліною» [5]. Академік, філософ науки В. С. Стьопін також виділяє різні розуміння, різні смисли трансдисциплінарності. «Перший позначає позанаукові знання, що виходять за рамки сформованих наукових дисциплін, але застосовуються при підтримці та експертизі науково-технічних програм (політичні мотиви, реклама в ЗМІ, позанаукові компоненти етичної експертизи тощо). В цьому значенні термін «трансдисциплінарний» використовується, наприклад, німецькими філософами техніки (Бехман, Грюневольд) при характеристиці сучасної технонауки. Але цей термін може застосовуватися і в іншому сенсі. Наприклад, мова математики, будучи мовою особливої наукової дисципліни, одночасно використовується в безлічі інших наук і в інженерно-технологічній діяльності... В цьому значенні можна говорити про трансдисциплінарність математики. Тут мова йде вже не про позанаукове знання, а про трансдисциплінарність як характеристику однієї з мов науки» [4]. Є також інші значення трансдисциплінарності. У першому значенні трансдисциплінарність розуміється як «декларация», яка проголошує рівні права відомих і маловідомих вчених, великих і малих наукових дисциплін, культур і релігій, у дослідженні навколишнього світу. У такому значенні трансдисциплінарність охороняє будь-яку точку зору, що не суперечить знанням наукових дисциплін. У другому значенні трансдисциплінарність розуміється як властивість особистості, компетенція «генераліста», і трактується як високий рівень різнобічності, універсальності знань конкретної людини. Підкреслимо очевидне значення освітніх технологій в цьому персоналізованому напрямі трансдисциплінарності. Одразу ж можна зазначити, що завданням вищої освіти (а може й не тільки вищої) можна вважати формування особистості з такими інтегративними навичками та компетенціями. У третьому значенні «трансдисциплінарність»

тракується як «правило дослідження навколишнього світу». Можна говорити про те, що проблема трансдисциплінарна, якщо вона досліджується відразу на кількох рівнях. Наприклад, на фізичному та ментальному рівнях, глобально і локально. Уміння бачити проблему на багатьох рівнях, формування певного типу системного мислення також можна вважати першочерговим завданням для вищої освіти. Четверте значення – принцип організації наукового знання, за якого відбувається взаємодія багатьох дисциплін для вирішення комплексних проблем природи і суспільства. У цьому значенні трансдисциплінарність легітимізує вихід за рамки своєї дисципліни, виводячи з-під звинувачення в маргінальності або дилетантстві. Залежно від того, у якій кількості і в якому поєднанні вчені будуть використовувати інші дисципліни у своєму дисциплінарному дослідженні, в цьому четвертому значенні трансдисциплінарність може називатися мультидисциплінарністю (multidisciplinarity), плуродисциплінарністю (pluridisciplinarity), інтердисциплінарністю (interdisciplinarity) [4]. Докладно термінологічні та методологічні нюанси трансдисциплінарності, описи її різних видів та форм представлені на сайті Інформаційного порталу «Трансдисциплінарність», який представляє Російську школу трансдисциплінарності та Інститут трансдисциплінарних технологій [4]. На ньому, крім зазначених аспектів трансдисциплінарності, є також місія Школи, її цілі та завдання, практичні кроки щодо впровадження проєктів. Ще один веб-ресурс «Трансдисциплінарні дослідження» [6] наводить ключові моменти трансдисциплінарності саме для освіти. Так, у 1997 р. було прийнято Декларацію Міжнародного конгресу «Який університет майбутнього?» (Локарно). У ній передбачалось наступне: підготовка викладачів, упровадження трансдисциплінарних аспектів у навчальні дисципліни, створення центрів та робочих груп з трансдисциплінарних досліджень, Інтернет-форумів [6]. З цього ж приводу була проведена в

жовтні 1998 р. у Парижі в Штаб-квартирі ЮНЕСКО міжнародна конференція з питань вищої освіти, на якій прийнята «Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи». У ній наголошується на необхідності впровадження трансдисциплінарних підходів в освітні програми підготовки майбутніх фахівців для вирішення складних проблем природи, людини та їх взаємовідносин. По суті, текст Декларації спрямований на реалізацію поширеної тези XX століття – «наука XXI століття зможе знайти шляхи вирішення складних багатофакторних проблем природи і суспільства» [4]. Складність вирішення таких проблем полягає в тому, що дисциплінарними підходами не завжди вдається виявити всі фактори, які утворюють проблему і впливають на неї. Якщо в XX столітті в ряді випадків таким впливом можна було знехтувати, то сьогодні, без повного і науково обґрунтованого врахування таких факторів, вже не обійтися. Тому у «Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття» уточнюють, що фахівець з вищою освітою, нарівні з дисциплінарним підходом, для вирішення складних багатофакторних проблем повинен використовувати міждисциплінарні та трансдисциплінарні підходи» [4].

Таким чином, вища освіта має надати можливість ознайомитися з трансдисциплінарною ідеологією, міждисциплінарними методами. Система вищої освіти, незважаючи на постійні реформи, усе ж досить інертна. Тому, вочевидь, своїм завданням активісти трансдисциплінарного підходу, зокрема, засновники Російської школи трансдисциплінарності (Російської т-д школи) бачать навчання трансдисциплінарним навичкам, які, швидше за все, будуть у найближчому майбутньому вкрай затребувані. Адже якщо в тому, що наука нашого століття зможе вирішити всі нагальні проблеми, є певні сумніви, то в тому, що вона буде розвиватися в трансдисциплінарному напрямі комплексних досліджень, сумнівів, мабуть, немає.

Можна ще навести кілька прикладів того, як запроваджуються ідеї трансдисциплінарності в системі вищої освіти. Так, декларується трансдисциплінарний підхід в університеті штату Арізона (США), здійснюються проекти трансдисциплінарної школи зі сталого розвитку Університету природних ресурсів та прикладних природничих наук (Відень, Австрія), а також трансдисциплінарні проекти Інституту сталого майбутнього Технологічного університету Сіднея (Австралія). Можна зазначити проект Університету Мердока «Трансдисциплінарний підхід до викладання і навчання сталого розвитку: педагогіка для життя» (Перт, Австралія). Крім того, викладання курсів та спеціальних програм: курс «Трансдисциплінарність» факультету Європейських досліджень університету ім. Бабеша і Бойяй (Клуж-Напока, Румунія) та програма «Трансдисциплінарність у сталому розвитку (PhD)», Університет Стелленбоса (ПАР) [6]. Отже, для вирішення ключових проблем сучасного суспільства є важливим виявлення фундаментальних принципів розвитку і навчання особистості, а для цього потрібен системний підхід. Таке завдання ставить перед собою, наприклад, DeLTA Center при Університеті Айови (США) – трансдисциплінарне науково-дослідницьке співтовариство [7]. Центр, який запроваджує трансформації традиційних концепцій навчання і розвитку, сприяє взаємодії фундаментальних і прикладних дослідників шляхом підготовки нового покоління для спільної роботи вчених, а також активною взаємодією з партнерами в громаді. Розуміючи складність розвитку системи освіти, DeLTA Center сприяє більш широкому інтелектуальному руху, який демонструє нове бачення того, як наука повинна підійти до вивчення навколишніх змін у суспільстві, науковому середовищі тощо.

Один із напрямів змін у стратегіях освіти – впровадження цілісного підходу до когнітивної системи людини. Розвиток когнітивних компетенцій неможливий без ро-

зуміння того, що людське тіло і мозок знаходяться в постійному діалозі. Це розуміння мотивує справжній системно-комплексний підхід до вивчення процесів розвитку і навчання. Потрібне прийняття комплексної інтеграції: мозок, розум, тіло, навколишнє середовище, соціальні відносини і багатомасштабні соціальні системи [7]. «Фактично, саме інтер-, полі- і трансдисциплінарні комплекси працюють і грають плідну роль в історії науки; варто запам'ятати ті ключові поняття, які тут залучаються, а саме кооперацію, точніше кажучи, з'єднання або взаємозв'язок, або, висловлюючись ще більш точно, спільний проект» [8, с. 136]. Спільний проект – це не просто розгляд загальних для різних наукових дисциплін понять чи обмін думками фахівців з різних наукових галузей з приводу якого-небудь об'єкта. Спільний проект передбачає спільно поставлені цілі, завдання і, відповідно, спільні стратегії дослідження.

Таким чином, майбутні дослідники повинні вміти працювати в спільних проектах, а це означає, що у них має бути можливість відчувати цей досвід ще у процесі навчання. Наприклад, в Університеті Айови ці спільні дослідження заохочуються фінансово, за допомогою внутрішніх грантів [7]. Взагалі у США відбувається тенденція до зростання попиту на спеціалістів, які можуть працювати в комплексних трансдисциплінарних проектах. Безумовно, подібний досвід потрібен і нашим майбутнім дослідникам. Для того, щоб вони мали змогу, якщо не отримати новітні міждисциплінарні спеціалізації, то хоча б відчувати досвід проектної роботи, кооперації з колегами. Потрібно також навчитися знаходити спільну мову із спеціалістами інших галузей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, важливим завданням вищої освіти можна вважати створення відповідного середовища, у якому можна реалізовувати трансдисциплінарні стратегії дослідження. Також потрібно розвивати новий тип наукової раціональності, новий тип когнітивних стратегій майбут-

ніх дослідників. Тож одним з основних напрямів подальших досліджень феномену трансдисциплінарності та його зв'язку із завданнями сучасної вищої освіти є формування нового типу науковця, який володіє трансдисциплінарною ідеологією. Це означає володіння певними когнітив-

ними стратегіями: умінням бачити та вирішувати багатофакторні проблеми, працювати у спільних проектах, володіти не тільки мовою своєї профільної дисципліни, але й метамовою нового рівня узагальнення, яке є ознакою трансдисциплінарних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Киященко Л. П.** Философия трансдисциплинарности / Л. П. Киященко, В. И. Моисеев. – М. : Институт философии РАН, 2009. – 203 с.
2. **Князева Е. Н.** Трансдисциплинарные трагедии исследования / Е. Н. Князева // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – 2011. – № 10 (112). – С. 193–201.
3. **Князева Е. Н.** Основания синергетики. Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2005. – 240 с.
4. Русская школа трансдисциплинарности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anoitt.ru/>
5. **Степин В. С.** О философских снованиях синергетики [Электронный ресурс] / В. С. Степин. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/philosophy/o-filosofskix-osnovaniyax-sinergetiki-v-s-stepin>
6. Трансдисциплинарные исследования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://transstudy.ru>

REFERENCES

1. **Kijaschenko L. P.** Philosophy of Transdisciplinarity / L. P. Kijaschenko, V. I. Moiseev. – M. : Institute of Philosophy of Academy of Science of Russia, 2009. – 203 p.
2. **Knyazeva H. N.** Transdisciplinary research strategies / H. N. Knyazeva // Vestnik TGPU (TSPU Bulletin). – 2011. – № 10 (112). – P. 193–201.
3. **Knjazeva H. N.** The main principles of synergetic. The synergetic worldview / H. N. Knjazeva, S. P. Kurdjumov. – M. : KomKniga, 2005. – 240 p.
4. Informational Portal of Transdisciplinarity [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.anoitt.ru/>
5. **Stepin V. S.** About philosophical roots of synergetics [Electronic resource] / V. S. Stepin. – Access mode : <http://spkurdyumov.ru/philosophy/o-filosofskix-osnovaniyax-sinergetiki-v-s-stepin>
6. Transdisciplinaryresearches [Electronicresource]. – Access mode : <http://transstudy.ru>

1. DeTA Center. The University of Aiowa [Electronic resource]. – Access mode : <http://deltacenter.uiowa.edu>
2. **Morin E.** La t te bien faite. Repenser la r forme R former la pens e / E. Morin. – P. : Editions du Seuil, 1999.
3. **Nicolescu B.** Transdisciplinarity – Past, Present And Future [Electronic resource] / Basarab Nicolescu. – Access mode : http://basarab-nicolescu.fr/Docs_articles/Worldviews2006.htm